

Розвиток концепції прав людини в історичному контексті

*Лисенко Вікторія Іванівна,
студентка 4 курсу
спеціальності «Міжнародні відносини,
суспільні комунікації та регіональні студії»
ННІ міжнародних відносин, історії та філософії
Черкаського національного університету
імені Богдана Хмельницького*

Права людини є фундаментальною цінністю сучасного суспільства, що визначає демократичні засади державного управління, міжнародних відносин та правової системи багатьох країн світу. Їхній розвиток пройшов довгий історичний шлях від перших філософських уявлень про природне право до міжнародних правових актів, що гарантують основоположні свободи для кожної людини. В умовах глобалізації, зростаючих соціальних викликів та технологічного прогресу питання захисту та дотримання прав людини набуває ще більшої актуальності.

Метою цієї статті є окреслення історичного розвитку концепції прав людини, виявлення основних етапів її становлення та розкриття впливу правових ідей різних епох на сучасне розуміння прав і свобод особи. Основними завданнями дослідження є визначення витоків концепції прав людини, з'ясування ключових історичних подій, що сприяли її формуванню, а також оцінка сучасних тенденцій у сфері захисту прав людини.

Для досягнення поставленої мети використовуються такі методи дослідження: історичний метод – для простеження еволюції прав людини від давніх часів до сучасності; порівняльний метод – для аналізу відмінностей у правових підходах до прав людини в різні історичні періоди та в різних країнах; системний аналіз – для оцінки взаємозв'язку між правовими, політичними та соціальними аспектами розвитку концепції прав людини та ін.

Дослідження цього питання дасть змогу краще зрозуміти, як сформувалися сучасні уявлення про права людини та які виклики стоять перед їхнім подальшим розвитком у XXI столітті.

Насамперед, у контексті нашого дослідження, необхідно окреслити витoki концепції прав людини, що коріняться в ідеях часів Античності і Середньовіччя.

Концепція прав людини формувалася упродовж століть, поступово еволюціонуючи під впливом філософських, релігійних і правових традицій. Її витoki можна знайти ще в античних цивілізаціях, де зароджувалися перші уявлення про природні права та свободи людини. У середньовічний період значну роль у розвитку цієї ідеї відіграло християнство, а також правові документи, що обмежували абсолютну владу монархів і закладали основи правової держави.

Правові уявлення у Стародавній Греції та Римі відіграли важливу роль у контексті становлення і розвитку ідеї природного права.

Стародавні грецькі мислителі, зокрема Сократ, Платон і Арістотель, розглядали питання справедливості, правопорядку та суспільної гармонії. Вони заклали основи концепції природного права, згідно з якою існують невід'ємні права, що випливають із самої природи людини.

Софісти, особливо Протагор, розвивали ідею рівності всіх людей перед законами. Арістотель у своїх працях зазначав, що держава повинна діяти відповідно до принципів справедливості, а право має базуватися не лише на волі законодавця, а й на вічних моральних засадах [21].

У Стародавньому Римі концепція природного права отримала більш чітке юридичне оформлення. Марк Туллій Цицерон стверджував, що право є похідним від вищого природного порядку і не залежить від волі правителів [20, с. 78]. Пізніше, римське право, дбайливо кодифіковане у Кодексі Юстиніана, стало основою для розвитку європейської правової традиції [8, с. 99].

Християнство також справило значний вплив на формування концепції прав людини [1].

Християнство відіграло важливу роль у становленні уявлень про людську гідність та рівність. Основою християнського вчення є ідея про те, що всі люди створені за образом і подобою Бога, а тому мають рівну моральну цінність.

Християнські мислителі, такі як Аврелій Августин і Тома Аквінський, розвивали вчення про божественне право та природний закон, які мають перевагу над людськими законами. Згідно з їхніми поглядами, правителі зобов'язані дотримуватися моральних норм і справедливості, а не лише керуватися власною волею [19, с. 45].

Християнство також сприяло поступовому пом'якшенню жорстоких соціальних практик, таких як рабство, та заклало основи для майбутніх правових концепцій про рівність і свободу.

Велика хартія вольностей 1215 р. закріпила перші нормативні обмеження влади монарха.

Одним із ключових документів у становленні ідеї прав людини стало підписання Великої хартії вольностей (Magna Carta) в Англії у 1215 році. Вона була результатом боротьби англійських баронів із королем Іоанном (Джоном) Безземельним, який зловживав своєю владою [4].

Основні положення Великої хартії вольностей були такими:

- Визнання того, що король не має абсолютної влади і повинен дотримуватися законів.
- Захист від свавільного ув'язнення (стаття 39: ніхто не може бути заарештований або позбавлений свободи без законного судового рішення).
- Обов'язок правителя враховувати думку підданих під час ухвалення податків та інших важливих рішень [4].

Хоча спочатку Хартія стосувалася лише прав феодалів, згодом її принципи стали основою для розвитку конституціоналізму, верховенства права та ідей про права людини [4].

В Епоху Просвітництва відбулося формування сучасного розуміння прав людини.

Епоха Просвітництва (XVII–XVIII ст.) стала переломним етапом у розвитку концепції прав людини. У цей період сформувалися основи сучасного лібералізму, а поняття природних прав набуло більш чітких юридичних та політичних форм. Мислителі-просвітники обґрунтували ідею рівності, свободи особистості та необхідності обмеження влади правителів. Їхні погляди значною мірою вплинули на ключові історичні події, зокрема Американську та Французьку революції, які заклали фундамент для розвитку демократичних правових систем.

Політичні ідеї Джона Локка, Шарля Монтеск'є і Жан-Жака Руссо займають центральне місце у філософсько-правовій думці епохи Просвітництва.

Одним із найвпливовіших мислителів епохи Просвітництва був Джон Локк, який розвинув ідею природних прав та суспільного договору. У своїй праці «Два трактати про правління» (1690 р.) він стверджував, що всі люди від природи наділені невід'ємними правами на життя, свободу та власність. Він також обґрунтував концепцію народного суверенітету та принцип розподілу влади, що стали основою для подальшого розвитку демократичних інститутів [12, с. 102].

Шарль Монтеск'є у своїй праці «Про дух законів» (1748 р.) розвинув ідею поділу влади на законодавчу, виконавчу та судову гілки. Він вважав, що це єдиний спосіб запобігти узурпації влади та забезпечити свободу особистості. Його концепція стала ключовою для створення демократичних конституцій у багатьох країнах [15, с. 89].

Важливу роль у контексті становлення прав людини відіграли Декларація незалежності США (1776 р.) та Конституція США (1787 р.).

Під впливом просвітницьких ідей у XVIII столітті відбулися революційні зміни в політичних системах. Однією з перших країн, що реалізували принципи природного права та народного суверенітету, стали США.

Декларація незалежності США (1776 р.), автором якої був Томас Джефферсон, закріпила такі основні положення:

- Всі люди створені рівними та мають невід'ємні права (життя, свободу, прагнення до щастя).
- Влада має походити від народу та діяти на його благо.
- Якщо уряд порушує права громадян, народ має право на зміну або скасування такої влади [2].

Ці ідеї стали основою для подальшого розвитку демократичних правових систем у світі.

Конституція США (1787 р.) стала першим у світі документом, що закріпив принципи конституціоналізму, поділу влади та захисту прав громадян [10]. У 1791 році до неї було додано Білль про права, що гарантував свободу слова, віросповідання, преси, право на справедливий суд та інші базові свободи [3, с. 25].

Декларація прав людини і громадянина 1789 р. стала визначним правозахисним документом часів Великої Французької революції 1789-1799 р.

Французька революція 1789-1799 рр. була ще одним важливим етапом у розвитку концепції прав людини. Одним із її ключових документів стала Декларація прав людини і громадянина, прийнята 26 серпня 1789 року. Вона закріпила такі основні принципи:

- Рівність усіх перед законом – скасування станових привілеїв та закріплення рівних прав для всіх громадян.
- Свобода особистості – включаючи свободу слова, думки, релігії та друку.
- Народний суверенітет – влада має виходити від народу, а не від монарха.
- Право на власність як одне з фундаментальних прав людини [5].

Ця декларація стала основою для багатьох європейських конституцій і значно вплинула на подальший розвиток прав людини у світі.

Права людини у XX ст. набувають універсалізації та інституціоналізації.

XX століття стало періодом активного розвитку міжнародного права у сфері захисту прав людини. Масштабні порушення прав людини під час світових воєн змусили світову спільноту шукати ефективні механізми для їх гарантування. У цей період відбувся перехід від суто національного підходу до прав людини до їх міжнародного захисту, що заклало основу сучасної системи прав людини.

Створення Ліги Націй породило перші спроби міжнародного захисту прав людини.

Після Першої світової війни у 1919 р. була створена Ліга Націй – перша міжнародна організація, що мала на меті підтримку миру та міжнародного співробітництва. Одним із її завдань був захист прав людини, хоча ця сфера тоді ще не була чітко регламентована.

Ліга Націй започаткувала такі важливі ініціативи:

- Захист прав національних меншин у новоутворених державах Європи.
- Контроль за дотриманням гуманітарних норм у збройних конфліктах.
- Боротьба з рабством та торгівлею людьми [11].

Проте, через обмеженість механізмів впливу Ліга Націй не змогла запобігти масовим порушенням прав людини в 1930-х роках, що стало одним із факторів її розпуску після Другої світової війни.

Основоположним міжнародним документом у сфері прав людини вважається Загальна декларація прав людини 1948 р.

Жахиття Другої світової війни, Голокост та масові репресії змусили міжнародну спільноту створити ефективніші механізми захисту прав людини. У 1945 році була заснована Організація Об'єднаних Націй (ООН), одним із головних завдань якої стало забезпечення прав людини на міжнародному рівні.

10 грудня 1948 року Генеральна Асамблея ООН прийняла Загальну декларацію прав людини (ЗДПЛ) – перший універсальний міжнародний документ, що закріпив основні права та свободи людини. Основні положення Декларації такі:

- Визнання рівності та гідності всіх людей незалежно від раси, статі, релігії чи національності.
- Гарантії основних прав: на життя, свободу, особисту недоторканність, справедливий суд, свободу думки та віросповідання.

– Заборона катувань, рабства та дискримінації [16].

ЗДПЛ не мала юридично обов'язкового характеру, оскільки була викладена у формі резолюції, тобто рішення міжнародної організації, яке не є джерелом міжнародного права, відповідно до ст. 38 Статуту Міжнародного суду ООН [18], але стала моральним і правовим орієнтиром для держав у розробці власного законодавства та міжнародних угод. Крім того, прихильники ЗДПЛ стверджують, що, за своєю сутністю, вона увібрала звичаєві норми міжнародного права прав людини, а тому має обов'язковий характер.

Міжнародні пакти ООН про права людини 1966 р. справили значний вплив на національне законодавство.

Для закріплення принципів ЗДПЛ у юридично зобов'язувальній формі ООН у 1966 році ухвалила два важливі документи:

1. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права (МПГПП), який гарантував політичні права та свободи, включаючи свободу слова, зібрань, віросповідання, право на справедливий суд і участь у політичному житті [13].

2. Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права (МПЕСКП), який передбачав захист прав на працю, освіту, соціальне забезпечення, медичне обслуговування та належний рівень життя [14].

Ці пакти, разом із Загальною декларацією прав людини, сформували Міжнародний білль про права людини. Підписання та ратифікація цих документів більшістю країн світу сприяли імплементації їхніх норм у національні законодавства, що стало основою для сучасних систем захисту прав людини.

Крім того, у контексті нашого дослідження слід звернути увагу і на сучасні виклики у сфері прав людини.

У ХХІ столітті права людини залишаються ключовою складовою міжнародного правопорядку, проте їх захист стикається з новими викликами. Глобалізація, розвиток технологій, екологічні загрози та геополітичні конфлікти створюють нові ризики для дотримання основних прав і свобод.

Важливою проблемою є захист прав людини в умовах глобалізації.

Глобалізація сприяє взаємозалежності держав та народів, але разом із цим загострює проблеми нерівності, експлуатації праці та порушення прав людини в умовах транснаціонального бізнесу. Тож, варто вказати на такі основні проблеми:

– Порушення трудових прав у країнах, що розвиваються, зокрема використання дитячої та примусової праці.

– Поширення цифрових технологій, що призводить до проблеми захисту приватного життя та персональних даних.

– Вплив глобальних корпорацій на державну політику, що може послаблювати захист соціальних та економічних прав населення.

У зв'язку з цим міжнародні організації та уряди працюють над створенням ефективних механізмів контролю за діяльністю бізнесу, зокрема через такі ініціативи, як Керівні принципи ООН щодо бізнесу і прав людини [7].

Також, слід згадати і такі виклики у сфері прав людини, як: тероризм, міграційні кризи, екологічні права.

Сучасний світ стикається з такими новими викликами, що суттєво впливають на забезпечення прав людини:

- Боротьба з тероризмом часто стає підставою для обмеження громадянських свобод. Уряди багатьох країн запроваджують закони, що розширюють державний контроль над суспільством, що може порушувати право на приватність, свободу слова та мирні зібрання.

- Міграційні кризи виникають унаслідок воєн, економічної нерівності та кліматичних змін. Біженці часто стикаються з дискримінацією, відсутністю доступу до базових прав і свобод, а також загрозами депортації в небезпечні регіони.

- Екологічні права стають усе більш актуальними. Зміни клімату, забруднення довкілля та виснаження природних ресурсів безпосередньо впливають на право людей на здоров'я, безпечне середовище проживання та доступ до чистої води й продовольства.

Усі ці виклики потребують спільних зусиль держав, міжнародних організацій та громадянського суспільства.

Кілька слів варто сказати і про діяльність міжнародних організацій (ООН, Рада Європи, ЄСПЛ).

Міжнародні організації відіграють ключову роль у захисті прав людини та розробці механізмів реагування на сучасні виклики, зокрема:

- Організація Об'єднаних Націй (ООН) координує діяльність у сфері прав людини через такі органи, як Рада ООН з прав людини та Верховний комісар ООН з прав людини. Вона ухвалює міжнародні документи та моніторить їх дотримання.

- Рада Європи сприяє захисту прав людини в Європі через Європейську конвенцію з прав людини 1950 р. [6] та діяльність Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ), який розглядає справи щодо порушень прав людини державами-членами Ради Європи.

- Міжнародний кримінальний суд (МКС) розглядає злочини проти людяності, військові злочини та геноцид, забезпечуючи відповідальність за найтяжчі порушення прав людини.

Отже, у результаті проведеного дослідження, ми дійшли таких **висновків**:

1. Античні філософи, римське право, християнське вчення та правові акти Середньовіччя заклали основу для розвитку концепції прав людини. Ідеї природного права, рівності перед законом і обмеження влади правителів стали важливими етапами на шляху до сучасного розуміння прав і свобод людини. Ці погляди стали підґрунтям для подальших змін у політико-правовій думці, які знайшли своє відображення в епоху Просвітництва та в подальших правових документах.

2. Епоха Просвітництва сформувала фундаментальні принципи прав людини, які закріпилися у ключових історичних документах XVIII століття. Ідеї природного права, народного суверенітету та рівності громадян отримали юридичне втілення в Декларації незалежності США 1776 р., Конституції США 1787 р., Біллі про права 1791 р. та у французькій Декларації прав людини і громадянина 1789 р. Ці документи започаткували нову еру в історії прав

людини, сприяючи розвитку демократичних інститутів і правових систем у всьому світі.

У ХХ столітті відбувся якісний перехід у сфері прав людини: від декларативних заяв до створення міжнародних юридичних механізмів для їх захисту, ефективність яких, однак, залишає бажати кращого. Ліга Націй започаткувала перші спроби міжнародного регулювання прав людини, але справжню інституціоналізацію цього процесу забезпечило створення ООН. Прийняття Загальної декларації прав людини 1948 р. та Міжнародних пактів ООН про права людини 1966 р. стало основою для побудови сучасної системи міжнародного права у сфері прав людини, що продовжує розвиватися і сьогодні.

Сучасні виклики у сфері прав людини вимагають постійної адаптації міжнародних механізмів захисту. Тероризм, міграційні процеси та екологічні загрози змушують держави та міжнародні організації переглядати свої підходи до гарантування прав і свобод людини. ООН, Рада Європи та ЄСПЛ відіграють ключову роль у цій сфері, забезпечуючи дотримання міжнародних стандартів і сприяючи їх імплементації в національне законодавство.

Список використаних джерел:

1. Августин Аврелій. *Про град Божий* / пер. з лат. Львів: Свічадо, 2001. 832 с.
2. Американська декларація незалежності (1776). URL: <https://www.archives.gov/founding-docs/declaration-transcript> (дата звернення: 08.04.2025).
3. Білль про права (1791): перші десять поправок до Конституції США. URL: <https://www.archives.gov/founding-docs/bill-of-rights-transcript> (дата звернення: 08.04.2025).
4. Велика Хартія Вольностей (Magna Carta). URL: <https://maysterni.com/publication.php?id=107962> (дата звернення: 08.04.2025).
5. Декларація прав людини і громадянина (1789). URL: <https://www.legifrance.gouv.fr> (дата звернення: 08.04.2025).
6. Європейська конвенція з прав людини (1950). URL: https://www.echr.coe.int/documents/convention_eng.pdf (дата звернення: 08.04.2025).
7. Керівні принципи ООН щодо бізнесу і прав людини (2011). URL: <https://www.ohchr.org/en/publications/reference-publications/guiding-principles-business-and-human-rights> (дата звернення: 08.04.2025).
8. Кодекс Юстиніана: збірник римського права / пер. з лат. Москва: Юридична література, 1998. 1024 с.
9. Конвенція про запобігання злочину геноциду та покарання за нього (1948). URL: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/convention-prevention-and-punishment-crime-genocide> (дата звернення: 08.04.2025).
10. Конституція США (1787). URL: <https://www.archives.gov/founding-docs/constitution-transcript> (дата звернення: 08.04.2025).
11. Ліга Націй (1919–1946). URL: <https://www.un.org/en/about-us/history-of-the-un/predecessor> (дата звернення: 08.04.2025).
12. Локк Дж. *Два трактати про правління* / пер. з англ. Київ: Основи, 2001. 412 с.
13. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права (1966). URL: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/international-covenant-civil-and-political-rights> (дата звернення: 08.04.2025).
14. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права (1966). URL: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/international-covenant-economic-social-and-cultural-rights> (дата звернення: 08.04.2025).
15. Монтеск'є Ш. Л. *Про дух законів* / пер. з франц. Харків: Фоліо, 2007. 624 с.

16. ООН і права людини. URL: <https://www.ohchr.org> (дата звернення: 08.04.2025).
17. Протагор. Фрагменти та свідчення // *Антична філософія: Хрестоматія*. Київ: Наукова думка, 2005. С. 45–67.
18. Статут Міжнародного суду ООН (1945). URL: <https://www.icj-cij.org/en/statute> (дата звернення: 08.04.2025).
19. Тома Аквінський. *Сума теології* / пер. з лат. Київ: Дух і Літера, 2012. 1264 с.
20. Цицерон М. Т. *Про закони* / пер. з лат. Харків: Фоліо, 2003. 384 с.
21. *Філософія права: Лекція 2.* URL: http://arm.navs.edu.ua/books/mnp_fil_prava/Files/Lekcii/L2.htm (дата звернення: 08.04.2025).

Науковий керівник:

*Джолос Сергій Вадимович,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри державно-правових дисциплін
Черкаського національного університету
імені Богдана Хмельницького*